

Tutkimusetiikka Suomessa 1980-luvulta tähän päivään

■ Paavo Löppönen ja Eero Vuorio

Tutkimusetiikka nousi Suomessa 1980- ja 1990-luvun taitteessa tiedepolitiikan asialistalle. Suomen Akatemian ja opetusministeriön tiiviin yhteistyön yhtenä tuloksena perustettiin tutkimuseettinen neuvottelukunta, joka aloitti toimintansa vuoden 1992 alussa. Ensimmäiset tutkimuseettiset ohjeet julkaistiin vuonna 1994. Suomi toimi tuolloin tutkimusetiikan kansainvälisessä eturintamassa, ja se on siitä lähtien ollut erittäin aktiivinen yhteistyökumppani kehitettäessä eurooppalaisia ja globaaleja ohjeistuksia hyvän tieteellisen käytännön loukkausten ja vilpin ehkäisemiseksi sekä epäilyjen rikkomusten käsittelemiseksi.

Kansainvälinen tausta

1980-luvun keskeisiä teemoja kansainvälisessä tieteellistä tutkimusta koskevassa eettisessä keskustelussa olivat lääketieteen ja biologian uudet tutkimusmenetelmät, erityisesti geenitutkimus ja lisääntymislääketieteen uudet teknologiat, tietosuoja sekä vilppi (*fraud*) ja hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset (*misconduct*).

Yhdysvalloissa tuli vuosina 1979–81 julkisuuteen viisi merkittävää vilppitapausta (Broad – Wade 1982). Al Goren johtama kongressin tiede- ja teknologiakomitean tarkastuksesta ja valvonnasta vastaava alakomitea piti julkisuuteen tulleiden tapausesimerkkien pohjalta vuonna 1981 ensimmäisen istunnon vilpistä ja hyvän tieteellisen käytännön loukkauksista.

Vuonna 1985 ranskalainen Luc Montagnier syytti NIH:ssä (National Institutes of Health) työskennellyttä Robert Galloa Montagnierin vuonna 1983 löytämän AIDS-viruksen anastamisesta. Tämän johdosta Yhdysvaltain kongressi velvoitti NIH:n laatimaan ja julkaisemaan vilppiä ja hyvän tieteellisen käytännön loukkaamista koskevat säännökset. Niiden ensimmäinen versio valmistui vuonna 1986. Samana vuonna Nobel-palkitun David Baltimoren

ryhmää syytettiin koetulosten sepittämisestä. National Science Foundation (NSF) julkaisi ensimmäisen version omista ohjeistaan vuonna 1987 (Mäkelä 1981). AAAS (American Association for the Advancement of Science) aloitti kolmen merkittävän seminaarin sarjan epärehellisyydestä tutkimuksessa. Vilppi, väärentäminen ja plagiointi (FFP, *fraud, falsification and plagiarism*) ovat alusta lähtien olleet Yhdysvalloissa lainrikkomuksia (liittovaltion varojen väärinkäyttöä), jotka ovat johtaneet tutkimusvarojen palauttamiseen ja usein myös oikeudenkäynteihin. Ensimmäinen oikeudenkäynti pidettiin vuonna 1988 (Mitcham 2003).

Euroopassa Euroopan neuvosto oli aktiivinen bioeettisessä sääntelyssä. Euroopan tiedesäätiö (ESF) julkaisi 1980-luvun lopulla kaksi tutkimuseettistä suositusta, joista toinen koski tutkimuksen tietosuoja ja toinen eläinkokeita. EU:n komissio kehitti päättäessään Human Genome Analysis -tutkimusohjelmasta ELSA-konseptin (*Ethical, Legal and Social Assessment*), joka edellytti eurooppalaisten ohjelmien eettisten kysymysten arviointia. Pohjoismaissa Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa keskusteltiin tutkimuksen eettisistä kysymyksistä aktiivisesti, ja Pohjoismaiden ministerineuvosto käynnisti vuonna 1989 bioteknologian eettikkakomitean toiminnan.

Tutkimusetiikan kehittyminen Suomessa

Suomen Akatemiaan perustettiin vuonna 1980-luvun alussa jaosto, jonka tehtävänä oli antaa tieteellisille toimikunnille lausuntoja tutkimushankkeiden mahdollisista eettisistä ongelmista. Akatemia valmisteli yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tietosuoja koskevan julkaisun (Suomen Akatemia 1987, ks. myös Mäkelä 1987) vaikuttaakseen valmisteilla olleeseen henkilöire-

kisterilakiin. Vuonna 1988 Akatemia nosti tiedepoliittisessa ohjelmassaan (Suomen Akatemia 1988) tieteellisen tutkimuksen eettiset kysymykset kymmenen keskeisen politiikkateeman joukkoon. Akatemia totesi, että ”tutkimusetiikka on tullut osaksi tutkimuksen ja tiedepoliitiikan arkipäivää. Akatemia on aloitteellinen näiden kysymysten selvittämiseksi.”

Opetusministeri Christopher Taxell vastasi 27.5.1988 kansanedustajien Rehn ja Malm kirjalliseen kysymykseen, joka koski geeni- ja reproduktiotekniikan tutkimuksen eettisiä ja sosiaalisia näkökohtia, tarvittavia eettisiä normeja sekä hallituksen toimia asian suhteen. Vastauksessaan Taxell ilmoitti, että ”tiedehallinnon kannalta tarkasteltuna opetusministeriö pitää tarkoituksenmukaisena, että eri intressitahojen kesken käynnistetään keskustelut, joissa käsitellään tarvetta asettaa uusia normeja. Näiden keskustelujen järjestämisen ministeriö tulee antamaan Suomen Akatemian tehtäväksi.”

Viitaten edellä mainittuun ohjelmaan sekä ministerin kirjallista kysymystä koskevaan vastaukseen opetusministeriö toimitti Akatemialle keväällä 1989 kirjelmän (Opetusministeriö 1989), jossa se pyysi ”Suomen Akatemiaa 30. syyskuuta mennessä toimittamaan opetusministeriölle selvityksen siitä, miten tutkimuseettisten kysymysten menettelytavat on tällä hetkellä järjestetty ja mitä kehittämistarpeita Akatemian käsityksen mukaan on asiassa nähtävissä”. Akatemiaa kehoitettiin kuulemaan eri osapuolia järjestämällä seminaareja tai vastaavia tilaisuuksia sekä esittämään käsityksensä ”niistä käytännön toimenpiteistä, joihin Akatemia katsoo omalta osaltaan tarpeelliseksi ryhtyä tutkimuseettisten kysymysten seurantajärjestelmän kehittämiseksi”.

Tieteen keskustoimikunta toimi ripeästi, sillä vain kaksi viikkoa opetusministeriön kirjeen lähettämisestä se asetti ”eettisiä kysymyksiä käsittelevän jaoston ajalle 2.5.1989–31.12.1991”. Jaoston huomattavasti kohonnutta asemaa kuvaa se, että sen puheenjohtajana toimi keskustoimikunnan varapuheenjohtaja Keijo Paunio ja yhtenä jäsenenä keskustoimikunnan puheenjohtaja Erik Allardt. Jaoston mandaatti oli laaja-alainen käsittäen muun muassa aloitteiden tekemisen

tutkimuseetiikan kehittämiseksi ja tutkimuseettisen keskustelun edistämisen Suomessa.

Jaosto laati kesäkuukausien aikana opetusministeriön pyytämän selvityksen (Suomen Akatemia 1989). Tutkimuseetiikan alue määriteltiin siten, että se käsitti neljä kysymysryhmää: *tutkimuskohteiden valintaan liittyvät kysymykset, tutkimusprosessiin ja tekniikoihin liittyvät kysymykset, tutkimustiedon julkistamiseen liittyvät kysymykset sekä tieteen uskottavuuteen ja autonomiaan liittyvät kysymykset*. Viimeksi mainittu ryhmä oli uusi Akatemian tutkimuseettisessä toiminnassa ja siihen kuuluivat mm. ”tutkimus- ja koetulosten oikeellisuus/väärentäminen” sekä ”tutkimuksen eturistiriidat”.

Selvityksessä kuvattiin tutkimuseettisten kysymysten käsittelytapoja Suomessa, ja käytiin läpi lainsäädäntöä, ammattikuntien eettisiä sääntöjä sekä kansainvälisten järjestöjen (OECD, EN, ESF ja WHO) suositusten ja sääntelyn merkitystä.

Selvityksen koko paino oli kuitenkin sen lopussa, jossa käsiteltiin ”tutkimuseettisten kysymysten käsittelyn kehittämistä vuosina 1989–1991” ja ”kansallisen tutkimuseettisen komitean tarvetta”. Jaosto ilmoitti, että sen vastuulla ovat kaikki opetusministeriön kirjeessään mainitsemat tehtävät. Se esitti kunnianhimoisen toimintaohjelman vuosille 1989–91: 1) Jaosto ilmoitti järjestävänsä syksystä 1989 lähtien keskustelu- ja kuulemistilaisuuksia kaikkien niiden ministeriöiden ja keskusvirastojen kanssa, joiden toimintaan voi liittyä tutkimuseettisiä kysymyksiä. 2) Jaosto ilmoitti laativansa ”mahdollisimman kattavan katsauksen tutkimuseettisten kysymysten käsittelystä muissa maissa ja kansainvälisissä järjestöissä”. 3) Jaosto ilmoitti järjestävänsä ”vuonna 1990 workshop-tyyppisen tilaisuuden... Tämän huolellisesti valmisteltavan asiantuntijakokouksen esitykset ja keskustelut tullaan julkaisemaan kirjana.” 4) Jaosto ilmoitti laativansa ”raportin, joka sisältää konkreettiset suositukset ja esitykset, kuinka tutkimuseettisten kysymysten käsittelytapoja tulisi Suomessa kehittää, kuinka työnjako tulisi järjestää eri osapuolten välillä ja kuinka kansainvälistä yhteistyötä tulisi näissä kysymyksissä kehittää”.

Jaosto esitti lopuksi, että ”opetusministeriön tulisi myös Suomessa selvittää pikaisesti mahdollisuudet nimittää kansallinen tutkimuseettinen komitea” (Suomen Akatemia 1989).

Tutkimuseettinen komitea on tässä suora käänös englannista: kyseessä on *national ethical committee*, millä viitattiin juuri tuolloin eri maissa suunniteltuihin elimiin. Tarkoituksena oli muodostaa Eurooppaan näiden komiteoiden verkosto ja yhteistyö.

Jaosto piti tärkeänä, että organisaatiossa tutkijoilla on ”pääösvaltaa käsiteltäviin kysymyksiin” ja antoi ymmärtää, että tieteellisten toimikuntien järjestelmä – Suomen Akatemia – olisi tämän johdosta hyvä sijaintipaikka.

Akatemia toimii

Akatemia ryhtyi toteuttamaan syksyllä 1989 opetusministeriölle esittämänsä toimintaohjelmaa. Vuoden aikana järjestettiin suuri määrä kuulemistilaisuuksia. Niissä kartoitettiin tutkimukseen liittyvien eettisten kysymysten koko kenttä ja erityisesti se, kuinka hallinnon ja tutkimusjärjestelmän eri osissa näihin kysymyksiin suhtauduttiin ja millaista seurantaa ja arviointia oli kehitetty. Kuulemistilaisuuksiin osallistui ministeriöiden ja keskusvirastojen virkamiehiä, yliopistojen ja tutkimuslaitosten tutkijoita (mm. Akatemian tutkijaprofessoreita) ja tiedehallinnon edustajia. Ministeriöistä ja keskusvirastoista olivat mukana sosiaali- ja terveysministeriö, maa- ja metsätalousministeriö, oikeusministeriö, opetusministeriö, ympäristöministeriö sekä sosiaali- ja terveyshallitus. Kuulemisten tuloksena Akatemialla oli perinpohjainen kuva eettisten kysymysten laadusta, niihin liittyvästä lainsäädännöstä ja vireillä olevista lainsäädäntöhankkeista, suunnitelmista perustaa eettistä arviointia tekeviä elimiä sekä asiantuntijoiden kansainvälisestä yhteistyöstä.

Akatemia alkoi osallistua tutkimuseettiseen kansainväliseen yhteistyöhön yhdessä muiden suomalaisten tahojen kanssa. Alkuvaiheessa keskeisiä suuntia olivat pohjoismainen yhteistyö ja Euroopan neuvosto sekä Ruotsi. Kyse oli tässä vaiheessa paljolti tiedonhankinnasta ja ilmoittautumisesta muodostumassa olevaan kansainväliseen yhteisöön.

Kaikkein näkyvin hankkeista oli ensimmäisen suomalaisen kirjan valmistelu tieteen etiikasta. Akatemia järjesti tätä varten teemakohtaisia työpajoja. Maaliskuussa 1991 järjestettiin viimeinen tilaisuus, asiantuntijaseminaari, jonka osanottajien ytimen muodostivat kirjan kirjoittajat.

Kirja *Tiede ja etiikka* (Löppönen – Mäkelä – Paunio 1991) julkistettiin syksyllä. Kirja oli sekä temaattisesti että sivumäärältään (yli 400 sivua) laaja. Teemat oli valittu Akatemian omaksuman kattavan tutkimusetiikkäkäsitteen mukaisesti. Kirjoittajina oli filosofeja, oikeustieteilijöitä ja eri alojen ansioituneita tutkijoita historian tutkimuksesta aina luonnontieteelliseen perustutkimukseen ja tekniikan tutkimukseen saakka, yhteensä 25. Artikkelit käsittelivät niin tutkimusaiheiden valintaan, tutkimusprosesseihin, julkaisemiseen ja hyödyntämiseen kuin myös tiedeinstituution uskottavuuteen liittyviä eettisiä teemoja.

Asetus ja toiminnan käynnistyminen

Opetusministeriö valmisteli Akatemian asiantuntemusta hyödyntäen syksyllä 1991 nopeasti asetuksen tutkimuseettisestä neuvottelukunnasta (TENK). Se hyväksyttiin valtioneuvostossa 15.11. (1347/91). Neuvottelukunnan tehtävät määritellään edelleen voimassa olevassa asetuksessa hyvin väljästi: sen tulee tehdä esityksiä ja antaa lausuntoja viranomaisille tutkimuseettisistä lainsäädäntö- ja muista kysymyksistä, toimia asiantuntijaelimenä, tehdä aloitteita ja edistää tutkimuseettistä keskustelua, osallistua kansainväliseen yhteistyöhön ja edistää alan tiedotustoimintaa. Neuvottelukunnassa on kymmenen jäsentä, joiden tulee edustaa tutkimusetiikan kannalta tärkeimpiä tieteenaloja ja keskeisiä tutkimusetiikasta vastaavia viranomaisia.

Jo kolme päivää myöhemmin opetusministeriö pyysi ”jakelussa mainittuja tahoja” (ministeriöt, Suomen Akatemia ja Tieteellisten seurain valtuuskunta) tekemään ehdotuksia henkilöistä 1.2.1992 aloittavan neuvottelukunnan jäseniksi. Keijo Paunio nimitettiin neuvottelukunnan ensimmäiseksi puheenjohtajaksi ja Matti Sarvasen varapuheenjohtajaksi. Ensimmäisenä pääsihteerinä toimi Paavo Löppönen.

Tutkimuseettisistä neuvottelukunnasta (TENK) tuli siis se ”kansallinen tutkimuseettinen komitea”, jota Akatemia oli vuonna 1989 ehdottanut. Neuvottelukunta (engl. *advisory board*) on organisaatiomuotona juuri sopiva: siinä toteutuu eri tahojen edustukseen perustuva vuorovaikutus ja se on enemmän neuvoantava kuin toiminnallisia päätöksiä tekevä elin. Sitä ei asetettu hallinnollisesti Akatemian, vaan opetusministeriön yhteyteen, mikä antaa sille tasavertaisuutta eri ministeriöiden eettisen sääntelyn kanssa. Alusta pitäen on toteutunut hyvin se vaatimus, että ”tutkijoilla on päätösvaltaa käsiteltäviin kysymyksiin”, kun myös ministeriöt ovat pääsääntöisesti ehdottaneet jäseniksi alaiensa tutkimuslaitosten tutkijoita (enimmäkseen professoreita).

Ensimmäiset tutkimuseettiset ohjeet

Ensimmäisen neuvottelukunnan aloittaessa toimintaansa sille oli annettu asetuksessa valtuudet käsitellä tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä koko laajuudessaan. Alkuvaiheen keskusteluissa mukana olikin kattava kirjo mahdollisia etenemissuuntia: geenitutkimuksesta käytiin ehkä pisimmät keskustelut. Varsin pian neuvottelukunnalle selvisi, että monien tuolloin eettisen keskustelun fokuksessa olleiden alojen, kuten lääketieteellisen tutkimuksen, geenitutkimuksen, bioteknologian ja eläinkokeiden, lainsäädäntö kuului asianomaisille ministeriöille ja että siinä yhteydessä ne ottavat kantaa myös eettiseen sääntelyyn. Toisaalta neuvottelukunnan vahvuus oli siinä, että se edusti kaikkia tieteenaloja, joten olisi luontevaa käynnistää toiminta tähän vahvuuteen nojaten.

Tieto Yhdysvaltojen tapauksista ja niiden merkityksestä tieteen uskottavuudelle sekä tieto Tanskan suunnitelmista perustaa tieteellistä epärehellisyyttä käsittelevä komitea lääketieteellisen toimikunnan yhteyteen ratkaisivat asian: neuvottelukunta ryhtyi laatimaan ohjeita tieteellisen epärehellisyyden käsittelyyn. Tehtävä osoittautui erittäin haastavaksi.

Työn lähtökohtina pidettiin Yhdysvaltain kansallisen tiedeakatemian erinomaisia julkaisuja (National Academy of Sciences 1989 ja 1992).

Niiden avulla päästiin alustavasti kiinni ilmiön määrittelyyn, sen yleisyyteen ja seurauksiin, sääntelykeinoihin ja sanktiointiin. Pian kävi ilmi, että Yhdysvaltain esimerkki sopi meille vain ilmiön määrittelyssä ja sen yleisyyden arvioinnissa: Suomessa ei ollut perusteita tehdä *tutkimuseettisistä* asioista poliisi- ja raastupa-asioita. Määrittelystä ensimmäisiin suomalaisiin ohjeisiin syntyivätkin yhdysvaltalaisen keskustelun pohjalta. Muilta osin oli tehtävä pioneerityötä: käsittelyn prosessit ja organisointi saatiin aikaiseksi omin voimin. Valinnat – hajautettu organisointi ja prosessi – ovat osoittautuneet ajan myötä kestäviksi.

Vuonna 1994 valmistuneet ensimmäiset tutkimuseettiset ohjeet (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 1994) oli suunnattu kaikille tieteellistä tutkimusta harjoittaville tahoille. Koko toiminnan organisoinnin kannalta oli olennaista, että tutkimusyhteisöt sitoutuivat näihin ohjeisiin. Tämä tapahtui siten, että Suomen korkeakoulujen rehtorien neuvoston, Suomen Akatemian ja kahdentoista tärkeimmän tutkimuslaitoksen johto allekirjoitti ohjeet.

Tutkimuseetiikan hyväksyttävyyys: tapaus Öhman

TENK:n perustaminen ja tutkimuseettisten ohjeitten julkistaminen eivät suinkaan saaneet tiedeyhteisössä aluksi yksimielistä hyväksyntää. Ainakin kolmenlaisia argumentteja esitettiin julkisessa keskustelussa: ”Suomessa ei tarvita tiedepoliisia”, ”tiede on sinällään itseään korjaava instituutio, eikä yhteisö kaipaa ohjeita” ja ”yhteiskuntatieteilijät koulutetaan jo varhaisvaiheessa eettiseen toimintaan”.

Loppukesällä 1995 nousi julkisuudessa kohu, joka koski Carl Öhmanin vuonna 1961 julkaisemaa kirjaa Strindbergin teatterinäkemyksistä. Ruotsalainen Strindberg-asiantuntija Björn Meidal esitti (Meidal 1995), että useita Öhmanin kirjan lähteitä ei itse asiassa ole olemassa. Kohu koski myös sitä, ettei kirjan taustalla ollutkaan – Öhmanin väitteistä poiketen – väitöskirjaa ja ettei Öhman ylipäätään ollut suorittanut filosofian tohtorin tutkintoa. Osoittautui, että kirja perustui vuonna 1959 Helsingin yliopistossa hyväksytyyn lisensoituttuun tutkimukseen.

Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen professori Fred Karlsson teki 21.9.1995 tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeissaan edellyttämän ilmoituksen, jossa hän epäili, että ”FL Öhmanin lisensiaattitutkimus perustuu epärehelliseen lähteiden käyttöön”. Hän pyysi, että ”Helsingin yliopiston johto tutkisi asian Tutkimuseettisen neuvottelukunnan suosittelulla tavalla”. Yliopisto toimi ripeästi, ja päätti jo 25.9. käynnistää esiselvityksen, jonka laati professori Aarne Kinnunen. Vielä nytkin jopa professorikunnassa esiintyi kritiikkiä: esimerkiksi oikeustieteen professori P-O Träskman kirjoitti, että ”Carl Öhmanin ei tarvitse hyväksyä tutkintaa”. Varsinainen tutkinta käynnistyi tammikuun 1996 alussa ja valmistui kesäkuun lopulla. Tutkintaraportti totesi yksiselitteisesti, että Öhmanin lisensiaattutkimuksessa ”vetenskaplig ohederlighet är systematisk”. Se oli itse asiassa huomattavasti laajempaa kuin alkuperäisessä epäilyssä: lähteet olivat keskeisiltä osin väärennettyjä (*falsification*) ja seipitettyjä (*fabrication*).

Vasta tämä tapaus sekä sen nopea ja asiantunteva käsittely loivat tiedeyhteisössä ja julkisuudessa tutkimuseetikalle yleisen hyväksytävyyden, jota ei sen jälkeen asetettu vakavasti kyseenalaiseksi.

Toiminnan vakiintuminen

Keijo Paunio jatkoi TENKin puheenjohtajana ja Matti Sarvas sen varapuheenjohtajana peräti kolmen kolmivuotiskauden ajan. Pääsihteerinä jatkoivat Paavo Löppösen jälkeen Sakari Karjalainen ja Veikko Launis. TENKin toiminta vakiintui ja tutkimuseettiset ohjeet päivitettiin saatujen kokemusten perusteella jo vuonna 1998 (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 1998). Vuonna 2001 puheenjohtajaksi nimitettiin Gustav Björkstrand ja varapuheenjohtajaksi Jaana Hallamaa. TENKin toiminnot siirrettiin Tieteellisten seurain valtuuskunnan yhteyteen korostamaan sen riippumattomuutta ministeriöstä. Pääsihteerin toimi muutettiin päätoimiseksi ja siihen valittiin Jaana Aallon työ jatkajaksi Salla Lötjönen. TENKin ohjeet päivitettiin vielä vuonna 2002 (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2002) ja ohjeisiin sitoutuneiden yliopisto-

jen, ammattikorkeakoulujen, tutkimuslaitosten, rahoittajien ja yhdistysten määrä jatkoi kasvuaan, kunnes 2000-luvun alussa saavutettiin huippu, lähes sata allekirjoittajaa. Tuon jälkeen kasvu taittui, kun yliopistojen, ammattikorkeakoulujen ja tutkimuslaitosten yhdistyminen toden teolla alkoi. TENKin ohjeiden tunnettuus kasvoi, mikä myös korotti kynnystä niiden päivittämiseen, vaikka pieniä muospaineita vähitellen alkoikin esiintyä.

TENK:in toiminnan yhtenä tavoitteena on asetuksen mukaan tutkimuseettisen ilmapiirin kartoittaminen ja seuraaminen. Vuonna 2002 käyttöön otettujen ohjeiden mukaan yliopistojen, korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten tuli toimittaa TENKiin kopio kaikista rehtorin/johtajan tietoon tulleista tutkimuseettisistä rikkomusepäilyistä ja niitä koskevista ratkaisuksista. Näiden tietojen perusteella TENK laati vuosittain koosteen tutkimuseettisten rikkomusepäilyjen yleisyydestä Suomessa. Valitettavasti ohjeisiin muuten vahvasti sitoutuneiden yhteisöjen toteuttama raportointi on ollut huojuvaa, joten eksaktia tietoa tutkimuseettisistä epäilyistä ja todetuista hyvän tieteellisen käytännön rikkomuksista ei ole käytettävissä. TENKiin saapuneet lausuntopyynnöt ovat pysyneet varsin samoissa lukemissa vuodesta toiseen. Ero Vuorion puheenjohtajakaudella 2004–10 oli kuitenkin havaittavissa erilaisten plagiointitapausten lisääntyminen. Monet niistä olivat niin selkeitä, etteivät ne yleensä päätyneet TENKiin lausuntopyynnöille.

Varapuheenjohtajina Vuorion kaudella toimivat ensin Jaana Hallamaa ja vuodesta 2007 lähtien Riitta Keiski. Pääsihteerien vaihtuvuus oli tuona aikana tavanomaista suurempi; Salla Lötjönen siirtyi välillä jatkamaan tutkijanuraansa Englantiin. Hänen sijaisenaan toimi ensin Reetta Niemelä, sittemmin Sari Löytökorpi. Salla Lötjösen paluu TENKiin oli melko lyhytaikainen ja hänen seuraajakseen valittiin Liisa Nieminen.

Eettisen ennakoarvioinnin laajentaminen

2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä Tutkimuseettinen neuvottelukunta lisäsi yhteis-

työtään muiden eettisten neuvottelukuntien, Biotekniikan neuvottelukunnan, Geenitekniikan lautakunnan, Koe-eläintoiminnan yhteistyöryhmän, Valtakunnallisen terveydenhuollon eettisen neuvottelukunnan (ETENEn) ja sen lääketieteellinen tutkimuseettinen jaoston (TUKIJAn) kanssa. Yhteisten kokousten lisäksi neuvottelukunnan toimivat aktiivisesti mm. biopankkilain valmistelun käynnistämiseksi.

Kaikesta yhteistyöstä huolimatta suomalaisen lainsäädäntöön oli jäänyt myös korjaamista kaipaava aukko: maastamme puuttui muuta kuin lääketieteellistä ihmiseen kohdistuvaa tutkimusta koskeva ennakoarviointijärjestelmä. Teema nousi selkeästi esiin Karjalaisen ja työtovereiden toimittamassa kirjassa *Tutkijan eettiset valinnat* (2002). Kun Suomesta ei löytynyt muuta luontevaa toimijaa, otti TENK asian hoitaakseen perustamalla joulukuussa 2002 ns. HYMY-työryhmän humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen tutkimuseettisten kysymysten kartoittamiseksi. Työskentelyn ensimmäisessä vaiheessa TENK järjesti tiedeyhteisön kuulemisia, joiden pohjalta ilmestyi Jaana Hallamaan, Veikko Launiksen, Salla Lötjösen ja Irma Sorvalin toimittama kirja *Etiikkaa ihmistieteille* (2006). Kirja viesti oli selkeä: myös muun kuin lääketieteellinen ihmiseen kohdistuvan tutkimus edellyttää monissa tilanteissa eettistä ennakoarviointia.

HYMY-työryhmän havaintojen tuloksena TENK asetti vuonna 2007 työryhmän laatimaan ehdotuksen humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen tutkimuseettisen ennakoarvioinnin käytännön järjestämisestä Suomessa. Ryhmän puheenjohtajaksi nimitettiin TENKin jäsen Arja Kuula Yhteiskunnallisesta tietoarkistosta, joka oli juuri julkaissut teoksen *Tutkimusetiikka: aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys* (2006). Työryhmä selvitti eettisen ennakoarvioinnin tarvetta, sisältöä ja organisointia humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Kartoituksessa löytyi esimerkkejä tilanteista, joissa tutkijat olisivat kaivanneet ennakoarviointia joko oman pohdintansa tueksi tai kansainvälisen rahoituksen tai julkaisukanavan varmistamiseksi. Tutkijat kaipasivat puolueetonta arviointia esimerkik-

si tilanteissa, joissa tutkittiin alaikäisiä kysymättä erikseen huoltajilta lupaa tutkimukseen. Lisäksi arviointia haluttiin tutkimuksiin, joissa tutkittavat eivät saaneet täyttä informaatiota tutkimuksesta, kuten kokeellisissa tutkimusasetelmissä ja tutkimuksissa, joissa tutkija toimi peiteroolissa.

Määrällisesti suurin tarve ennakoarvioinnille liittyi tutkimuksen kansainvälistymiseen. Osa kansainvälisistä tiedelehdistä edellytti, että julkaistavaksi tarjotun artikkelin taustalla olevan tutkimuksen eettisyys oli arvioitu ennen sen aloittamista. Joskus myös ulkomainen tutkimuskumppani oli edellyttänyt suomalaisen tutkimushankkeen eettistä ennakoarviointia ennen tutkimusyhteistyön aloittamista. Eettisestä ennakoarvioinnista eniten kokemusta oli ollut hoitotieteilijöillä, liikuntatieteilijöillä ja psykologeilla, jotka usein toimivat sairaanhoitopiirien yksiköissä. Tutkimuksen eettinen ennakoarviointi suoritettiin tällöin lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain perusteella sairaanhoitopiirien eettisissä toimikunnissa. Ongelmaksi koettiin lain vaatimus lääkäristä tutkimuksen vastuuhenkilönä, mikä heikensi ihmistieteellisen tutkimuksen asemaa.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta päätyi ehdottamaan työryhmän linjausten mukaisesti Suomen ihmistieteellisille aloille eettistä ennakoarviointijärjestelmää samalla sitouttamisperiaatteella, mitä noudatettiin tutkimuseettisten ohjeiden soveltamisessa. Lakisääteiseen arviointiin verrattuna sitouttamismallin katsottiin antavan joustavan mahdollisuuden tarvittaessa korjata ennakoarviointijärjestelmää ja eettistä ohjeistusta niistä saatavan kokemuksen perusteella. Vuonna 2009 voimaan astuneissa ohjeissa on eritelty tutkimusasetelmat, joissa on erityinen riski loukata tutkittavan itsemääräämisoikeutta tai aiheuttaa haittoja, joiden vaikutusten arviointi edellyttää asiantuntemusta. Lisäksi tutkija voi pyytää ennakoarviointilausuntoa eettiseltä toimikunnalta, kun tutkimuskohde, tutkimuksen rahoittaja, yhteistyökumppani tai tiedelehti sitä edellyttää.

Tiedeyhteisön palautteen perusteella työryhmä laati myös yleiset eettiset periaatteet (http://www.tenk.fi/eettinen_ennakoarviointi/eet-

tisetperiaatteet.pdf), jotka on jaettu kolmeen osa-alueeseen: 1) Tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, 2) Vahingoittamisen välttäminen ja 3) Yksityisyys ja tietosuojat. Periaatteita hyödynnetään niin eettisessä arvioinnissa kuin etiikan koulutuksessa.

Työryhmän suosituksen perusteella lakia lääketieteellisestä tutkimuksesta muutettiin siten, että sen piiriin kuuluu myös ihmisen fyysiseen koskemattomuuteen puuttuva terveystieteellinen tutkimus.

Kansainvälinen toiminta uuteen nousuun

Vaikka kansainväliset esimerkit näyttelivätkin tärkeää osaa TENKin perustamisvaiheessa, kehittyi tutkimusetiikka eri Euroopan maissa kansallisena toimintana hyvin vaihtelevia ratkaisumalleja noudattaen. Vasta 2000-luvulla – tutkijoiden liikkuvuuden ja kansainvälisten yhteistyöhankkeiden lisääntymisen myötä – Euroopassakin herättiin vihdoin huomaamaan tutkimuseettisten ohjeistojen puutteellisuus ja hajanaisuus. TENKille toimitetuissa tutkimuseettisissä ratkaisuisa ja lausuntopyyntöissä esiintyi enenevässä määrin ulkomailta Suomeen siirtyneitä tutkijoita. Useissa tapauksissa ilmeni, ettei tutkimusetiikan koulutus ja suomalaisten ohjeiden tuntemus ollut tavoittanut läheskään kaikkia tutkijoita.

Tutkimuseettiselle toimintakentälle ilmestyi ESF:n rinnalle ALLEA (All European Academies) ja tutkimuseettisiä neuvottelukuntia edustava ENRIO (European Network of Research Integrity Offices) sekä globaali toimija OECD:n Global Science Forum. Laajojen kartoitustöiden ohella kyseiset organisaatiot ryhtyivät laatimaan kansainvälisiä tutkimuseettisiä ohjeistoja (ESF ja Allea 2011; OECD 2009). Vuonna 2007 järjestettiin Lissabonissa tutkimusetiikan ensimmäinen maailmankonferenssi, eri toimijoiden ensimmäinen yhteinen foorumi. Toinen maailmankonferenssi järjestettiin vuonna 2010 Singaporessa ja sen seurauksena saatiin aikaan lyhyt julkilausuma, jonka tavoitteena on harmonisoida kansallisia tutkimuseettisiä ohjeita ja tukea niiden laatimista maissa, joissa sellaisia ei vielä

ole (*Singapore Statement on Research Integrity*, ks. Mayer ja Steneck 2012).

Kehitys kansainvälisellä arenalla on jatkunut vilkkaana. Myös yhteisen kielen ja terminologian puute haittaa ohjeistojen ymmärtämistä. Pohjoismaisissa ja germaanisissa kielissä käytössä oleva termin *tutkimusetiikka* on sisällöllisesti sama kuin englanninkielen *research integrity*. Hyvä tieteellinen käytäntö vastaa anglosaksien käsitettä ”*responsible conduct of research*”. TENKin ohjeiden päivittämisessä on ollut tärkeää ottaa huomioon myös kielenhuolto, sillä yhä useampi tutkija käyttää työkielensä englantia.

Kansallisen ohjeistuksen uusiminen

TENKin puheenjohtajaksi nimitettiin vuonna 2010 Krista Varantola ja varapuheenjohtajaksi Veikko Launis. Liisa Niemisen jälkeen pääsihteerinä jatkaa Sanna Kaisa Spooft.

Edellä kuvattu lisääntyvä kansainvälistyminen kasvatti paineita TENKin ohjeiden päivittämiseen, minkä työn neuvottelukunta sai valmiiksi vuonna 2012 (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012). Eri tahoilta oli pitkin 2000-lukua esitetty toiveita ulottaa tutkimuseettiset säännöt kosemaan myös itse laadittuja ansioluetteloita ja portfolioita sekä julkisuudessa annettavia asiantuntijalausuntoja. Tällaisia ovat esimerkiksi oikeudessa tai medialle annettavat lausunnot, jotka tutkija antaa sellaisessa muodossa, että ne voi tulkita tutkimukseen perustuvaksi tiedeyhteisön näkemykseksi, vaikka kyseessä onkin tutkijan henkilökohtainen mielipide. Vaikka tällaisiin dokumentteihin ja lausuntoihin liittyvät virheet eivät pyri ensisijaisesti johtamaan tiedeyhteisöä harhaan, on kyllä löydettävissä perusteltuja syitä vaatia tutkijalta rehellisyyttä myös ansioluetteloissa, portfolioissa ja lausunnoissa. Työsarkaa siis riittää TENKillä jatkossakin. Tutkimuseettisessä koulutuksessa on edelleen puutteita. Jopa tutkijakoulut tuntuvat unohtavan, että niihin tulee vuosittain uusia väitöskirjatyöntekijöitä niin Suomesta kuin ulkomailta.

20 vuoden huima kehitys

Kun asetus TENKin perustamisesta annettiin vuonna 1991, alkoi toiminta sananmu-

kaisesti lähes puhtaalta pöydältä – esimerkkejä tutkimuseettisen toiminnan järjestämisestä Euroopasta ei ollut tarjolla, Pohjois-Amerikasta hieman enemmän. Oli onnekasta, että TENKin linjaksi valittiin hajautettu malli, eri toimijoiden sitouttaminen, ohjaaminen ja kouluttaminen sekä tutkimuseettisten kiistojen ratkaisu tieteen näkökulmasta, eikä pohjoisamerikkalaista poliisityötä muistuttavaa toimintamallia. Suomen valitsema tie tutkimuseettisten kiistojen selvittämisessä on sopinut paljon paremmin pohjoiseurooppalaiseen arvomaailmaan. Samankaltainen lähestymistapa onkin vallalla useimmissa Euroopan maissa, vaikka mikään maa ei liene suoraan kopioinut Suomen mallia.

Valmiudet tutkimuseettiseen arviointiin ja keskusteluun ovat parantuneet merkittävästi suomalaisessa tiedeyhteisössä 20 vuoden aikana. Nyt ymmärretään, että kyse on olennaisesti tieteellisten tutkimusprosessien oikeellisuuteen ja uskottavuuteen vaikuttavista asioista. Mitkään ohjeet ja määräykset eivät voi tutkimusetiikassa korvata kahta perusasiaa. Tutkimuseettinen keskustelu ja pohdinta niin tutkijayhteisöissä kuin julkisuudessa toimivat ennaltaehkäisevästi ja parantavat valmiuksia. Toiseksi, tutkimusetiikan opetus on edelleen haaste. Suomessa ei pitäisi voida toimia tutkijana, mikäli ei tunne tutkimusetiikan sisältöjä ja menettelytapoja.

Kirjallisuus

- Asetus tutkimuseettisestä neuvottelukunnasta, 1347/91.
- Broad, William – Wade, Nicholas (1982): *Betrayers of the Truth: Fraud and Deceit in the Halls of Science*. New York.
- ESF – ALLEA (2011): *The European Code of Conduct for Research Integrity*. Ireg, Strasbourg.
- Hallamaa, Jaana – Launis, Veikko – Lötjönen, Salla – Sorvali, Irma (2006): *Etiikkaa ihmistieteille*. SKS, Helsinki.
- Heikkilä, Hannu (2007): *Suomen Akatemian historia III 1989–2003: Kilpailu ja yhteistyö*. SKS, Helsinki.
- Karjalainen, Sakari – Launis, Veikko – Pelkonen, Risto – Pietarinen, Juhani (2002): *Tutkijan eettiset valinnat*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kuula, Arja (2006): *Tutkimusetiikka: aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere.
- Löppönen, Paavo – Mäkelä, Pirjo H. – Paunio, Keijo (toim.) (1991): *Tiede ja etiikka*. WSOY.
- Mayer, Tony – Steneck, Nicholas (toim.) (2012): *Promoting Research Integrity in a Global Environment*. World Scientific, Singapore.
- Meidal, Björn (1995): *A Strindberg Forgery – Öhman Carl August Strindberg and the Origin of Scenic Expres-*

- sionism'*. *Scandinavica* vol. 34/1.
- Mitcham, Carl (2003): *Ethics and Scientific Research: A Selective Chronology with References*. http://newdirections.unt.edu/resources/ethics_chronology.pdf
- Mäkelä, Klaus (toim.) (1987): *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*. Helsinki.
- Mäkelä, Pirjo H. (1991): Epärehellisyys ja vilppi tutkimuksessa. Teoksessa Löppönen – Mäkelä – Paunio, 117–125.
- National Academy of Sciences (1989): *On Being a Scientist*. Washington DC, National Academy Press.
- National Academy of Sciences (1992): *Responsible Science, vol. 1: Ensuring the Integrity of the Research Process*. Washington DC, National Academy Press.
- National Academy of Sciences (1993): *Responsible Science, vol. 2: Background Papers and Resource Documents*. Washington DC, National Academy Press.
- OECD (2009): *Investigating Research Misconduct Allegations in International Collaborative Research Projects – A Practical Guide*. OECD Global Science Forum, Paris, April 2009.
- Opetusministeriö (1989): *Tieteelliseen tutkimukseen liittyvät eettiset kysymykset*. 20.4.1989, Dnro 8/530/89.
- Suomen Akatemia (1987): *Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tietosuojat*. Suomen Akatemian julkaisuja 1/1987, Helsinki.
- Suomen Akatemia (1988): *Suomen Akatemian toimintalinjat*. Helsinki.
- Suomen Akatemia (1989): *Tieteelliseen tutkimukseen liittyvät eettiset kysymykset*. 25.9.1989, Dnro 3700/05/89.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (1994): *Epärehellisyys tutkimuksessa ja menettelytavat sen käsittelemiseksi*. Helsinki.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (1998): *Menettelyohjeet hyvän tieteellisen käytännön loukkausten ja tieteellisessä tutkimuksessa ilmenevän vilpin ehkäisemiseksi, käsittelemiseksi ja tutkimiseksi*, Helsinki.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2002): *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen*. Helsinki.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2009): *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi*. Helsinki.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2012): *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje, Helsinki.
- World Conference on Research Integrity (2010): *Singapore Statement on Research Integrity*. www.esf.org

Paavo Löppönen on Suomen Akatemian johtaja (emeritus), joka valmisteli TENKin perustamiseen johtaneet prosessit. Hän toimi TENKin ensimmäisenä pääsihteerinä 1992–96 ja jäsenenä 2004–10.

Eero Vuorio toimi TENKin puheenjohtajana 2004–10 ja Turun yliopiston kanslerina 2003–09. Nykyisin hän työskentelee Biokeskus Suomen johtajana.